

**BADIIY MATNDA PRAGMATIK MAZMUNNI SHAKLLANTIRUVCHI
VOSITALAR****(Abdulla Qahhor asarlari misolida)****Turdiboyeva Lobar**
Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada badiiy matnda pragmatik mazmunni shakllantiruvchi til vositalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'zbek adabiyotining yirik namoyandalardan biri bo'lgan Abdulla Qahhor asarlari misolida leksik birliklar, frazeologizmlar, kinoya va dialogik nutq shakllari orqali yuzaga keladigan pragmatik ma'no xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, muallif nutqi va personaj nutqi o'rtasidagi munosabatning badiiy matn mazmuniga ta'siri ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *pragmatika, badiiy matn, pragmatik mazmun, kinoya, dialog, stilistik vositalar.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnni o'rganish jarayonida uning semantik va uslubiy xususiyatlari bilan bir qatorda pragmatik jihatlariga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Pragmatika til birliklarining nutq jarayonida qanday maqsad bilan qo'llanishini, ular orqali qanday kommunikativ ta'sir yuzaga kelishini o'rganadi. Badiiy matnda esa bu jarayon yanada murakkab tus oladi, chunki muallif o'z fikrini ko'pincha bevosita emas, balki turli badiiy vositalar orqali ifodalaydi.

Badiiy asarda ochiq ma'no bilan bir qatorda yashirin ma'no qatlamlari ham mavjud bo'ladi. Ushbu yashirin ma'nolar kontekst, subtekst, kinoya yoki obrazli ifoda vositalari orqali yuzaga chiqadi. Natijada matn o'quvchiga nafaqat axborot beradi, balki unda muayyan munosabat, hissiy ta'sir yoki ijtimoiy fikrni ham shakllantiradi. Shu sababli badiiy matnda pragmatik mazmunni yuzaga keltiruvchi vositalarni o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

O'zbek nasrida badiiy nutqning o'ziga xosligi bilan ajralib turadigan yozuvchilardan biri — Abdulla Qahhor hisoblanadi. Uning hikoya va qissalarida hayotiy voqealar sodda, ammo chuqur ma'noga ega bo'lgan badiiy uslub orqali tasvirlanadi. Adib ko'pincha kinoya, satira, xalqona iboralar hamda dialogik nutq orqali ijtimoiy muammolarni ochib beradi. Bu esa uning asarlarida pragmatik mazmunning kuchli namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi.

Asosiy qism. Badiiy matnda pragmatik mazmunning shakllanishi. Pragmatik mazmun — bu nutq jarayonida til birliklari orqali yuzaga keladigan qo'shimcha yoki yashirin ma'no hisoblanadi. Badiiy matnda ushbu ma'no ko'pincha muallifning g'oyaviy niyati, obrazlar tizimi hamda voqelik tasviri orqali shakllanadi. Muallif ayrim hollarda oddiy ko'rinadigan ibora yoki dialog orqali jamiyatdagi muammolarni yoki inson xarakterining muhim jihatlarini ochib berishi mumkin.

Masalan, Abdulla Qahhor hikoyalarida personajlarning oddiy suhbatlari ortida chuqur ijtimoiy mazmun yashiringan bo'ladi. Dialoglar orqali qahramonlarning xarakteri, dunyoqarashi va muallifning ularga bo'lgan munosabati namoyon bo'ladi. Natijada matnning pragmatik ta'siri kuchayadi.

Pragmatik mazmunni shakllantiruvchi asosiy vositalar

1. Leksik birliklar. Badiiy matnda tanlangan so'zlar muallifning kommunikativ maqsadini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Oddiy yoki xalqona so'zlarning qo'llanishi matnga tabiiylik bag'ishlab, o'quvchiga yaqinlik hissini uyg'otadi. Abdulla Qahhor asarlarida xalq og'zaki nutqiga xos iboralar keng qo'llanib, ular orqali obrazlarning hayotiyliigi kuchayadi.

2. Frazelogik birliklar. Frazelogizmlar badiiy matnda obrazlilik va emotsional ta'sirni kuchaytiruvchi vosita hisoblanadi. Bunday birliklar ko'pincha personajlarning hissiy holatini yoki muallifning munosabatini ifodalaydi. Natijada matnning pragmatik ta'siri yanada chuqurlashadi.

3. Kinoya va istehzo. Kinoya badiiy matnda yashirin ma'no hosil qilishning eng samarali vositalaridan biridir. Abdulla Qahhor ijodida kinoya orqali jamiyatdagi ayrim illatlar tanqid qilinadi. Muallif ochiq tanqid o'rniga kinoyali ifodalar orqali o'quvchini mustaqil xulosa chiqarishga undaydi.

4. Dialog va personaj nutqi. Dialogik nutq badiiy matnda pragmatik mazmunni yuzaga keltiruvchi muhim elementlardan biridir. Personajlar o'rtasidagi suhbatlar orqali ularning xarakteri, ijtimoiy mavqei hamda muallifning ularga munosabati namoyon bo'ladi. Bu esa matnning kommunikativ ta'sirini kuchaytiradi.

Xulosa. Badiiy matn pragmatik jihatdan murakkab va ko'p qatlamli tuzilishga ega. Unda til birliklari nafaqat axborot uzatish, balki o'quvchiga estetik va emotsional ta'sir ko'rsatish vazifasini ham bajaradi. Abdulla Qahhor asarlari tahlili shuni ko'rsatadiki, adib badiiy nutqda pragmatik mazmunni shakllantirish uchun turli lingvistik va stilistik vositalardan mahorat bilan foydalanadi. Xususan, leksik birliklar, frazeologizmlar, kinoya va dialogik nutq shakllari orqali muallif asarning g'oyaviy mazmunini yanada chuqurlashtiradi.

Shu sababli badiiy matnda pragmatik vositalarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Bunday tadqiqotlar badiiy nutqning ichki mexanizmlarini chuqurroq anglash hamda yozuvchi mahoratini ilmiy jihatdan baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor. **Tanlangan asarlar.** – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1987.
2. Abdulla Qahhor. **Hikoyalar va qissalar.** – Toshkent: Sharq, 2004.

3. Shavkat Rahmatullayev. **Hozirgi o'zbek adabiy tili.** – Toshkent: Universitet, 2006.
4. Abdusaid Nurmonov. **Tilshunoslik nazariyasi.** – Toshkent: O'zbekiston, 2012.
5. Abdusaid Nurmonov. **Lingvistik tadqiqot metodologiyasi.** – Toshkent: Fan, 2010.
6. Ibrohim Haqqulov. **Badiiy tafakkur va ijod falsafasi.** – Toshkent: Fan, 2007.
7. Yoqubjon Is'hoqov. **So'z san'ati va badiiy mahorat.** – Toshkent: Fan, 2004.
8. George Yule. **Pragmatics.** – Oxford: Oxford University Press, 1996.
9. Stephen C. Levinson. **Pragmatics.** – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
10. Geoffrey Leech. **Principles of Pragmatics.** – London: Longman, 1983.
11. Roman Jakobson. **Linguistics and Poetics.** – Cambridge: MIT Press, 1960.
12. Viktor Vinogradov. **Stilistika. Teoriya poeticheskoy rechi.** – Moskva: Nauka, 1971.
13. Yuri Lotman. **Struktura khudozhestvennogo teksta.** – Moskva: Iskusstvo, 1970.
14. Mikhail Bakhtin. **Problemy poetiki Dostoevskogo.** – Moskva: Sovetskiy pisatel, 1972.
15. Umberto Eco. **The Role of the Reader.** – Bloomington: Indiana University Press, 1979.
16. Normurod Shukurov. **Badiiy matn tahlili asoslari.** – Toshkent: Fan, 2011.
17. Said Ahmad. **Adabiy portretlar.** – Toshkent: Sharq, 2000